

A végfelhasználók keresései a szakbibliográfiai CD-ROM adatbázisokban*

A Konstanzi Egyetemi Könyvtárban a CD-ROM-nak a használók – könyvtárosok és olvasók – általi fogadtatására, keresési szokásaik kialakulására, fejlődésére és megállapodására voltak kíváncsiak. Az ezzel kapcsolatos felmérés eredményeit a vonatkozó szakirodalom közléseivel is szembesítették.

A végfelhasználók keresései közvetlen online keresések, amelyeket pl. könyvtárhasználók folytatnak le. Ezt a témát most a szakterületi bibliográfiai adatbázisokra szűkítetten tárgyaljuk. A vizsgálandó témát tehát tartalmilag határoljuk el az olyan általános bibliográfiai adatbázisoktól, mint a Deutsche Bibliographie (DB), a Verzeichnis lieferbarer Bücher (VLB) vagy az Ulrich's International Periodicals Directory (Ulrich's), továbbá a teljes szöveget tartalmazó adatbázisoktól (pl. Biblia, enciklopédiák) és a faktográfiai adatbázisoktól; formailag pedig a távadatfeldolgozásos, közvetett online keresésektől és a nyomtatott bibliográfiákban folytatott keresésektől határoljuk el.

Ha egy adathordozó újonnan jelenik meg a piacon, mint ahogyan a CD-ROM (kb. 1986 őszétől), figyelmet érdemel a fogadtatása, használóinak viselkedése és a ráfordítás-haszon aránya. Erről lesz szó a következőkben. A közzétett tapasztalatok lényegében a Konstanzi Egyetemi Könyvtárnak (KEK) a Német Kutatási Társulat (Deutsche Forschungsgemeinschaft = DFG) által támogatott projektjén (Projekt 568021/87), ill. a Konstanzi Egyetem információtudományi szakcsoportjának egyik DFG-projektjén (Projekt 524/88) nyugszanak.

A SilverPlatter cég alábbi adatbázisait vontuk be a vizsgálatba:

PsycLit	A vizsgált időszak: 1987. VI. 10. – 1989. VI. 9.
Medline	1988. III. 7. – 1989. VI. 9.
Sociofile	1988. XI. 8. – 1989. VI. 9.
ERIC	1988. XII. 5. – 1989. VI. 9.
OSH-ROM	1988. X. 6. – 1989. VI. 9.

Továbbá a Public Affairs Information Service-től a PAIS 1988. VI. 8. – 1989. VI. 9.

Az adatgyűjtés valamennyi keresésre kiterjedő statisztikai kérdőívvel, valamint szűrőpróbaszerű megfigyeléssel és keresések rögzítésével történt.

* Lásd Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie, Sonderheft 50., 79. Deutscher Bibliothekartag in Bonn, 1989. Reden und Vorträge. Herausgegeben von Günther Wiegand und Else Maria Wischermann, Frankfurt/Main, 1989. p. 197–213.

Rögzítettük a használó minden bevitelét és a rendszer minden választát, a mindenkori beviteli, ill. válaszolási időekkel.

A nyilvános használói övezetben, pontosabban a médiotékában, amely az információs központhoz csatlakozik, két személyi számítógép áll, és hozzájuk kötve egy nyomtató. A médiotéka hétfőtől péntekig 9 órától 21.30-ig, szombaton 9-től 19 óráig van nyitva. Minden használó, aki könyvtári olvasójeggyel rendelkezik, a médiotéka munkatársától egy vagy több CD-ROM-ot igényelhet. Itt semmi probléma nem jelentkezett. A médiotéka munkatársai, akik nem szakképzett könyvtárosok, ismerik annyira a CD-ROM programokat, hogy a legtöbb formai kérdést meg tudják válaszolni, de a szakmai jellegűeket nem. A gyakorlat azt mutatja, hogy célszerű egy órarendet felfektetni: ebben a használók előjegyezhetik magukat, s a megadott időpontban előnyük van. Havonta mintegy 150 végfelhasználói keresést lehet a nyilvántartási időben munkaállomásonként lebonyolítani. A gépi konfiguráció bővítése folyamatban van.

A szakbibliográfiai CD-ROM adatbázis fogadtatása

Fogadtatás a könyvtárosok részéről

A Deutsche Bibliothek a DB-CD tesztelési verziója kapcsán egy kérdőívet bocsátott ki, amely azt vizsgálja, milyen jelentőséget tulajdonít napjainkban a könyvtárügy a szakbibliográfiai CD-ROM-oknak.

A Deutsche Bibliothek kérdőíve (1. táblázat) azt tudakolta, hogy mely CD-ROM-okat milyen célokra használnak. A szakbibliográfiai CD-ROM-ok az "egyebek" kategóriájába sorolhatók, s nyilván csak "tájékoztató" céljára lehet hasznosítani őket, miközben a klasszikus könyvtári feladatok (szerzeményezés, katalogizálás) termékeit és céljait a kérdőív differenciáltan adja meg. A végfelhasználók keresései, amelyek a könyvtár számára nem eredményeznek olyan maradandó értékeket, mint a bibliográfiai leírások, úgy látszik, csak "egyéb" érdekléssel

1. táblázat

A Deutsche Bibliographie CD-ROM tesztváltozatához (1988) fűzött kérdőív (1988)

Milyen CD-ROM termékeket használ máris a DB-CD-n kívül, s milyen célra/területen?

	Gyarapítás	Leíró katalogizálás	Tartalmi feltárás	Tájékoztató	Rendelés	Egyéb
CD-ROM termékek						
▶ VLB						
▶ BIP+						
▶ Ulrich's						
▶ Whitakers						
▶ egyéb (kérjük megnevezni)						
▶ nem használ						

bírnak. Ez egybevág *Griebel* felmérésének eredményével, mely szerint a CD-ROM-ot alkalmazó könyvtárakban az általános bibliográfiai CD-ROM-okat 55%-osan, de a szakbibliográfiai adatbázisokat csak 30%-osan vezették be. A CD-ROM-alkalmazások 33%-a régi, 67%-a az újabb könyvtárakra esik [1].

Ezt megerősíti *Gomez* [2] piackutatása, amelyből kiderül, hogy a termékínálattól szakbibliográfiai CD-ROM-okat kizárólag újabb intézményekben (Universitätsbibliothek Bielefeld, Universitätsbibliothek der Bundeswehr Hamburg, Universitätsbibliothek Konstanz, Institut für Bibliothekswissenschaft Freie Universität Berlin) alkalmaznak [3]. Kérdés, van-e ennek a szakterületből fakadó oka?

Egy holland tapasztalat talán megmutatja az irányt, merre kell a magyarázatot keresnünk. A Pica Centrum voor Bibliotheekautomatisering 19 CD-ROM adatbázist kínált 50 különböző könyvtárnak felhasználásra [4]. Megkérdezték a könyvtárosokat, milyen várakozásokkal néznek az új szolgáltatás elé. Válasz: gyakori használatlalt számolnak a belső, könyvtárosi oldalról, de csekélytel a könyvtárhasználók részéről. Ezzel egybevág, hogy a könyvtárak 50%-a kizárólag a könyvtárosokkal használhatja a CD-ROM-ot, s kb. 40%-uk könyvtárosokkal is, könyvtárhasználókkal is. (Azt is megállapították azonban, hogy ott, ahol lehetővé tették, a végfelhasználók viszonylag problémamentesen vették igénybe.) E tapasztalatot általánosítva vannak olyan könyvtárosok, akik hajlanak a végfelhasználók lebecsülésére, és az új adathordozóban elsősorban saját módszertani eszköztáruk gazdagítási lehetőségét látják.

Ez a nézőpont talán a keresőszoftver megítélésénél is szerepet játszik. Egy pontatlanul, ám valamennyire mégis ismert bibliográfiai tétel megtalálásához (gyakori eset pl. a könyvtárközi kölcsönzésnél) az online keresésnek (így a CD-ROM-on történőnek is) megvan az az előnye, amit a csonkolás és az ÉS/VAGY operátorok kombinációs lehetőségei kínálnak. Ehhez a művelethez viszonylag kevés keresési lépés is elegendő. Egy tematikus kereséshez lényegesen több lépésre van szükség, ugyanis tapasztalataink szerint itt a keresési stratégia rendszerint csak a keresés során alakul ki. Az 52 keresésre kiterjedő feljegyzések elemzése azt mutatja, hogy a 391 alkalmazott keresési kifejezés 6,9%-a a formális jegyekre (pl. nyelv), 8,4%-a a szerzőre és 84,7%-a a tárgyra vonatkozott. Egy olyan program, amely csak 12 keresési kifejezést enged meg, a végfelhasználók tematikus kereséseikhez alkalmatlan, még akkor is, ha úgy látszik, hogy a könyvtárakban standardizált programként fogadják el. A PAIS CD-ROM adatbázisának, amely a Bowker-szoftvert használja, egyebek mellett különösen ez a gyengéje, ami ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy a KEK lemondja a PAIS-t.

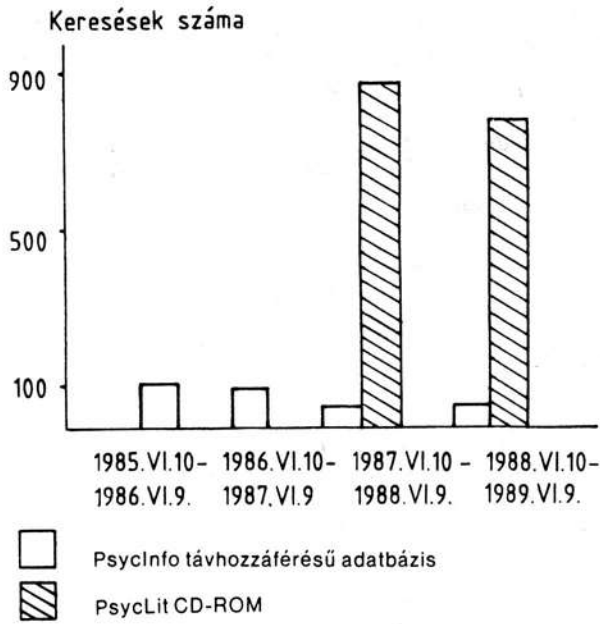
A CD-ROM mint új információhordozó a könyvtárosok körében nagy érdeklődésnek örvend, de jórészt általános bibliográfiai adatbázisokként hasznosítják, valószínűleg túlnyomóan könyvtárosi munkákhoz. Egyelőre kisebbségben vannak azok az adatbázisok, amelyek speciálisan a végfelhasználók által végzett keresésre alkalmasak, s amelyekre nekik van szükségük. Ma még ritkán használják a CD-ROM-ban rejlő adatcsere lehetőségét.

Fogadtatás a végfelhasználók részéről

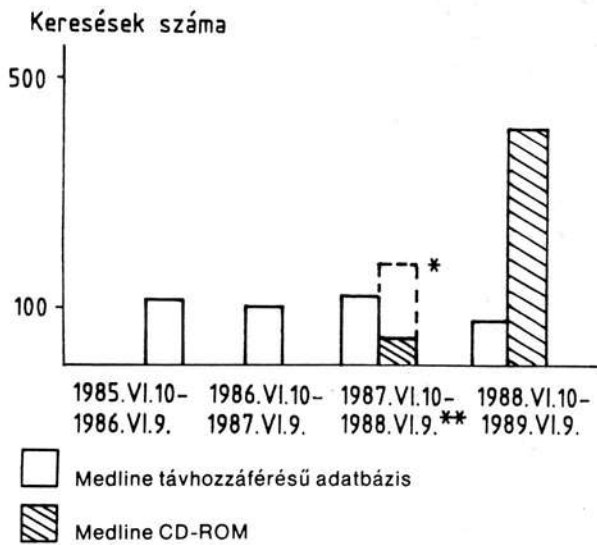
A könyvtárhasználók a *PsycLit* és a *Medline* CD-ROM verzióit lényegesen nagyobb mértékben vették igénybe, mint a közvetett (online) keresés lehetőségeit. A *PsycLit* rendelkezésre bocsátásának két évében kb. nyolcszor gyakrabban kerestek a CD-ROM-ban, mint a CD-ROM bevezetése előtti két évben a távhozzáférésű adatbázisokban. Továbbá szembevetendő, hogy (1) a közvetett keresések száma 57%-kal csökkent, (2) a német nyelvű pszichológiai irodalom adatbázisát (*Psyndex*) már alig igénylik. Ez azt jelenti, hogy a közvetetten hozzáférhető szakirodalmi adatbázisokat a végfelhasználó elveszti látószögéből, ha van egy releváns adatbázis, amelyből önmaga szolgálhatja ki önmagát. Az adatbázisok előállítóinak minden bizonnyal tekintetbe kell venniük ezt a körülményt (1. ábra).

A *Medline* esetében is megállapítható (2. ábra), hogy a CD-ROM révén történő használat nagyobb, mint az információközvetítő útján való igénybevétel. (Az adatok abszolút értékeinél tekintetbe kell venni, hogy Konstanzban nincs orvosi fakultás.)

A *Sociological Abstracts* esetében kitűnik (3. ábra), hogy voltaképpen a CD-ROM nyitotta meg az utat az online kereséshez.

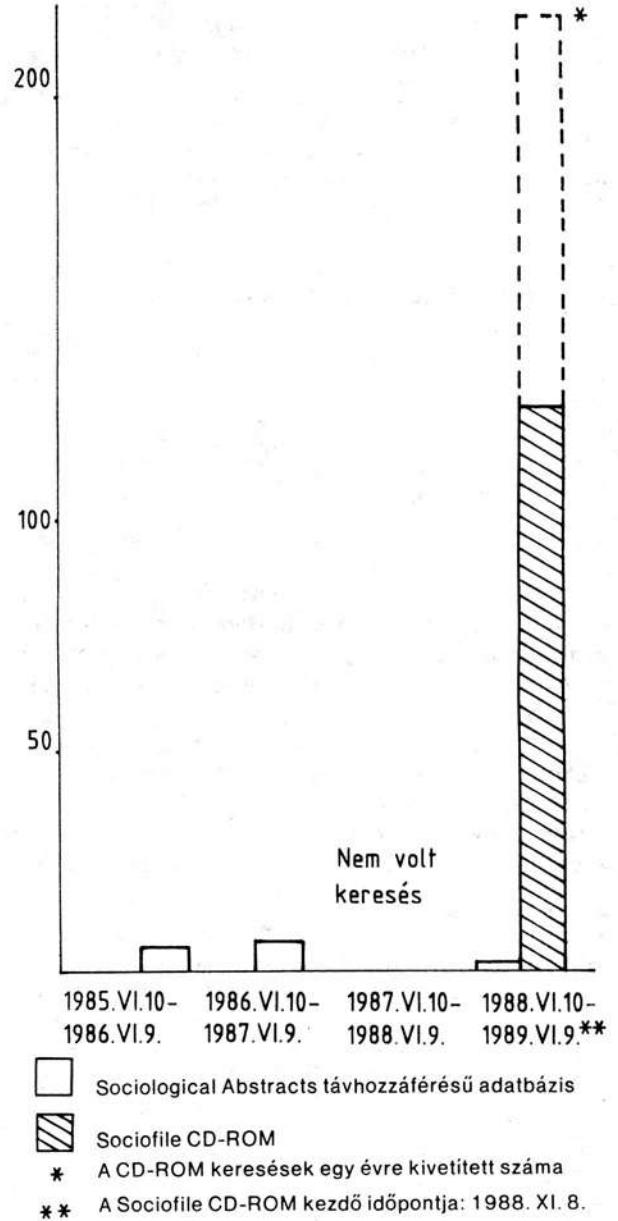

1. ábra Közvetett és a végfelhasználó által végzett keresések a Psychological Abstractsban a Konstanz Egyetemi Könyvtárban

2. ábra Közvetett és a végfelhasználó által végzett keresések a Medline-ban

A használói csoportok (hallgatók, ill. oktatók/kutatók) szerint elvégzett elemzés azt mutatja, hogy bár abszolút számokban mérve a hallgatók többször keresnek, az egy főre eső kereséseket tekintve a CD-ROM bevezetésének első évében (csak a PsycLitre vonatkozóan zárójelben a második év adatai is) hallgatóként 1,2 (1,1), kutatóként (5,9) (3,0) keresést folytattak le.

3. ábra Közvetett és a végfelhasználó által végzett keresések a Sociological Abstractsban

A fogadtatás másik mércéje az volt, milyen gyakorisággal vették igénybe a hagyományos papírkidatást, a közvetett keresést és közvetlenül a CD-ROM-ot. A szűrőpróbaszerű felmérés során négy héten keresztül, hetenként két egymás utáni napon 9.05-kor, 10.05-kor, 11.05-kor, 13.05-kor, 14.05-kor és 15.05-kor (összesen 48 időpontban) rögzítették, hogy folyik-e éppen közvetett keresés a PsycInfo-ban, CD-ROM keresés a PsycLitben, vagy használják-e éppen a Psychological Abstracts papírkidatását. Ez utóbbinál használatnak vették, ha egy használó a kiadvány állványánál állt, vagy a mellette lévő asztalon dolgozott, vagy az asztalokon a kiadvány kötetei voltak találhatóak. (A köteteket azonnal visszahelyez-

ték, elkerülendő a kétszeri számbavételt.) Az eredmény: egy közvetett keresés, két keresés a kötetekben és 21 CD-ROM keresés.

Végül a fogadtatást mérni lehetett a keresés eredményével való elégedettség fokával is, amit a használó a statisztikai íven jelzett. Ehhez háromfokozatú skálát (nagyon elégedett, elégedett, elégedetlen vagyok; valamint: "még nem tudom") állapítottak meg. A "nagyon elégedett" 1-es, az "elégedetlen" 3-as értéket kapott, míg 2 volt a várható középérték.

A 2. táblázat tartalmazza a KEK-ben kipróbált adatbázisokban folytatott keresések összesített elégedettségi mutatóit.

2. táblázat

A használók elégedettsége az adatbázisokkal

	PsycLit	Medline	Sociofile	ERIC	OSH-ROM	PAIS
Hallgatók	N = 792 1,8	N = 287 1,7	N = 93 2,1	N = 18 2,0	N = 12 2,0	N = 77 2,1
Oktatók, kutatók	N = 199 1,6	N = 108 1,5	N = 20 1,4	N = 2 2,0	N = 1 2,0	N = 9 1,6

Látható, hogy mindkét használói csoportban az elégedettség nagyobb a statisztikai valószínűségeknél, vagy legalábbis megegyezik vele; a kutatók esetében túlnyomórészt nagyobb. Erre más összefüggésben később még visszatérünk. Szembetűnő továbbá, hogy a leginkább használt, a SilverPlatter programmal működő adatbázisokkal (PsycLit és Medline) való megelégedettség foka kifejezetten magas.

A fogadtatás mércéje lehet az a kérdés is, *honnan tudott* a használó a CD-ROM-ról. Ha valaki egyszeri

használat után nem tér többet vissza, ez biztosan rosszabb jel, mint ha gyakrabban keres. Ha tapasztalatait továbbadja másoknak, az a rendszer elfogadását jelzi. A 3. táblázat azt mutatja, hogy a korábbi keresések és a társaktól kapott információk a legfontosabb forrásai a szolgáltatásról való értesülésnek, míg a könyvtári propagandának (plakátok, prospektusok, a könyvtári személyzet rábeszélése) alig van jelentősége.

3. táblázat

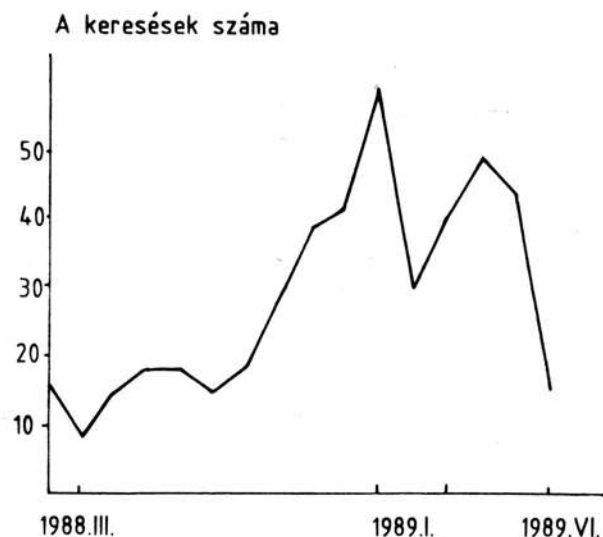
Milyen forrásokból értesültek a használók az egyes adatbázisokról?

	PsycLit	Medline	Sociofile	ERIC	OSH-ROM	PAIS
Korábbi keresések	951	255	76	9	14	28
Egyetemi társak, kollégák, oktatók	400	122	28	5	–	43
Könyvtárosok, plakátok, prospektusok	132	35	22	6	2	21
Egyéb	75	11	1	1	–	3
Nincs közlés	93	34	1	3	–	2

A tapasztalatok azt mutatják, kb. egy év múltán lehet megállapítani, hogy egy szakbibliográfiai CD-ROM-ot elfogadtak-e a használók. Ezért csak a bevezetési időszak után elvégzett felmérések alapján lehet nyilatkozni arról, hogy kifizetődő volt-e egy-egy CD-ROM beszerzése. Bizonyosságul bemutatjuk a Medline-ban végzett kérések havi alakulását (4. ábra).

Milyen szolgáltatásnak jelent a CD-ROM konkurenciát? Láttuk már, hogy a PsycLitnél visszaestek a közvetett keresések, alig veszik igénybe a nem CD-ROM-on kínált Psycindex adatbázist, s hogy a már évek óta rendelkezésre álló papírkidatást ugyancsak alig használják. A statisztikai lapon megkérdeztük a használókat, szükségesnek tartják-e a bibliográfiai

papírkidatást is, ha a megfelelő CD-ROM a könyvtárban megvan. A projekt utolsó öt hetében külön kérdőíven megkérdeztük a PsycLit használóit, miért van szükségük továbbra is a papírkidatásra. (E kérdést csak a CD-ROM használóinak tettük fel, a papírkidatás használóinak nem. Ám a szűrőpróbák alapján alig léteznek ilyen használók.) A külön felmérést az indokolta, hogy nem voltunk biztosak abban, jól értették-e a statisztikai kérdőíven szereplő kérdéseinket. Néhány használó ugyanis félreértette a papírkidatás terminust: nem a könyv alakú kiadványt, hanem a keresés eredményeinek kinyomtatását értette rajta. A 4. táblázat az összes adatbázisra, az 5. táblázat a PsycLit-re vonatkozó válaszokat tartalmazza.

4. ábra Keresések a Medline-ban

A CD-ROM-ok összes használójának 50%-a nem tartja szükségesnek a papírkidatást, 39,1%-a viszont igen. A papírkidatás félreértelmezésére vezethető vissza a PsycLitnél mutatkozó, az átlagtól elmaradó (33,1%) érték, mint ahogy a külön felmérésből is kiderül.

A PsycLit használójának 41,5%-a továbbra is igényt tart a papírkidatásra, 58,5%-a nem; ez megfelel a többi adatbázisnál tapasztalt megoszlásnak. Azok közül, akik a papírkidatást továbbra is igénylik, 9,1% soha nem használta ezt; akiknek nem kell, azok közül 30,6% nem használta soha. Látható, hogy a CD-ROM verzió ténylegesen új használókat vonz magához. Figyelemre méltó, hogy a CD-ROM keresés gyenge minőségét (túl kevés, ill. nem releváns tétel) csak ketten említették a papírkidatás szükségessége melletti érvként.

4. táblázat

Az egyes adatbázisok papírkidatásainak szükségessége

	A papírkidatás				Nem választott	
	szükséges		szükségtelen			
	A használók száma	%-ban	A használók száma	%-ban	A használók száma	%-ban
<i>PsycLit</i> 1987. XII. 1-től	584	50,9	380	33,1	184	16,0
<i>Medline</i> 1988. III. 9-től	123	26,9	320	70,0	14	3,1
<i>Sociofile</i> 1988. XI. 8-től	17	13,3	110	85,9	1	0,8
<i>ERIC</i> 1988. XII. 5-től	4	16,7	20	83,3	0	0
<i>OSH-ROM</i> 1988. X. 6-tól	1	6,3	15	93,7	0	0
<i>PAIS</i> 1988. VI. 8-től	3	3,1	89	91,7	5	5,2
Összesen N = 1870	732	39,1	934	50,0	204	10,9

5. táblázat

Szükséges-e a PsycLit papírkidatása?

	A papírkidatás		Indoklás	
	szükséges (összesen 44 használó)	nem szükséges (összesen 62 használó)		
A CD-ROM keresés gyenge minőségű	2		A keresés nehézkessége a papírkidatásban	16
Bizonytalanság a CD-ROM keresésben	11		Időrabló a keresés a papírkidatásban	20
A nyomtatás költségei	2		A CD-ROM kielégíti az információs igényt	12
Féltő, hogy a CD-ROM nem állandósul	18		Egyéb okok	21
Félelem a térítési díjak ismételt emelésétől	8			
Nehézségek a berendezések használatánál	3			
A berendezések megbízhatatlansága	1			
Túl kevés a CD-ROM munkaállomás	27			
A nyomtatás papírpazarló	4			
Nehézségek a billentyűzettel	1			
Megerőltető a képernyőnél való munka	6			
Naprakészebb a papírkidatás	12			
A CD-ROM statisztikai lap kitöltése	6			

A végfelhasználók keresési szokásai

Idevágó tapasztalataink a következőkön nyugszanak: közreműködőleg megfigyeltünk 20 keresést a PsycLitben; kiértékeljük a PsycInfóban végzett 20 keresés jegyzőkönyvét, amelyet szakképzett személyzet készített (az eredményeket csak ideiglenesen tekinthetjük, mert a közvetlen összehasonlítás annyiban problematikus, amennyiben a keresőkérdések különböznek egymástól); kiértékeljük a PsycLitben és a Medline-ban lefolytatott 52 keresést.

Az eredményeket más helyen már részleteztük [5]. Most csak rövid összefoglalásukat adjuk az alábbiakban:

- ▶ A végfelhasználóknak több keresési lépésre van szükségük, mint a szakképzett személyzetnek.
  - ▶ A végfelhasználók csak a keresés folyamán dolgozzák ki stratégiájukat.
  - ▶ Ritkán alkalmaznak szabványosított szavakat (tárgyszavak, teauruszfogalmak).
  - ▶ A keresőszavakkal alig alkalmazkodnak a releváns mezőkhöz; inkább minden mezőben keresnek.
  - ▶ Az ÉS-kapcsolatokat helyesen és majdnem teljeskörűen alkalmazzák.
  - ▶ A VAGY-kapcsolatokat ezzel szemben aránytalanul kevésbé használják.
  - ▶ Az eredmények valószínűségét ritkán ellenőrzik (pl. egy helyesírási hiba okozta nulla találat esetén gyakran egy másik szót választanak ahelyett, hogy a hibát küszöböljék ki).
  - ▶ Túlnyomórészt tematikai kereséseket folytatnak le; ritkán kerül sor szerzők szerinti keresésre és formai körülhatárolásokra.
  - ▶ Habár gyakoriak a rendszer használatával kapcsolatos hibák, ezeket többnyire ki lehet javítani a rendszer jelzései és próba szerencse alapján. A problémák egyébként is bizonyos pontokon jelentkeznek, így külön fel lehet hívni rájuk a figyelmet az oktatás során és a használati útmutatókban. A CD-ROM adatbázisok szakirodalmában alig találni empirikus adatokat a végfelhasználók viselkedéséről. Csak remélhető, hogy a CD-ROM-előállítók a végfelhasználóktól tudakolják meg, hol rejlenek a használat buktatói.
  - ▶ A végfelhasználók tulajdonképpeni problémái kevésbé a kezelési formákban, mint inkább a szaknyelv használatában és a szakkifejezések összekapcsolásában rejlenek, minthogy a rendszer e tekintetben nem képes a visszajelzésre. (Mindenesetre az ellenőrzött szótárat kereshető állapotban kellene bemutatnia és az indexet mezők szerint differenciáltan feltárnia.) Föltételezzük, hogy a kutatók azért elégedettebbek a keresési eredményekkel, mert jobban ismerik a szaknyelvet.
- A fenti megállapításokból le lehet vonni néhány következtetést a használók oktatásáról:
- ▶ A CD-ROM munkaállomás használóközele elhelyezése nemcsak az elfogadást könnyíti meg, hanem alkalmat ad arra is, hogy a használók egymást tanítsák meg a tudnivalókra. A CD-ROM a könyvtári "piactérre" való!
  - ▶ A munkaállomást a könyvtári személyzet látókörében kell elhelyezni. Nem a hardvert vagy a CD-ROM-ot fenyegető potenciális veszély miatt, hanem a használathoz szükséges segítség végett.
  - ▶ Alapelv, hogy betanulási lehetőséget kapjon a használó. Beváltak a rendszeres időpontokban tartott oktatások. (Konstanzban minden kedden 13 és 14 óra között a szorgalmi időben.)
  - ▶ Beszerzendő a monitorhoz egy nagy felületű kivetítő. Megfelelő egy folyadékkristályos kivetítő (Liquid Crystal Display = LCD) berendezés, amely már kb. 2000 DEM-ért kapható.
  - ▶ A hatékony oktatás érdekében tudni kell, hogyan keres a használó a CD-ROM-ban. A legkevesebb, hogy az oktató néhányszor közreműködőként figyeljen meg néhány keresést.
  - ▶ A használói segédleteket az alkalmazó ország nyelvén kell elkészíteni.
  - ▶ Az oktatás előterében a szakterminológia megértésének fejlesztése, s ennek segédletei álljanak.
  - ▶ Különösen a VAGY funkciójára kell felhívni a figyelmet; a különböző szóalakok hatását be kell mutatni.
  - ▶ A mezőindikátorok használatára ki kell térni.
  - ▶ Csak miután a Boole-operátorok szerepét és a keresés lexikális problémáit tisztáztuk, mutassuk be a formális keresési szabályokat.
  - ▶ Ismertessük meg a keresőkérdés fokozatos kidolgozásának segédleteit (index; a tételekből kiemelni – az újrárás helyesírási hibalehetőségeit elkerülendő – a megfelelő fogalmakat stb.).
  - ▶ A használót bátorítani kell arra, hogy próbálgasson, de ne feledkezzen el az eredmény valószínűségének ellenőrzéséről!
  - ▶ Röviden: először gondolkodjék, utána nyomja meg a gombot.
- Nem szabad megfeledkezni azonban arról, hogy nem kell mindent megtanítani, ami a keresést, különösen az elindulást megkönnyíti. Ezt a célt a következők szolgálják:
- ▶ Egy nyitómenü, amelyből a használó a szükséges keresőszoftvert kiválaszthatja. A nyitómenünek fel kell kínálnia a különböző hajlékonylemez-fajták formátumainak a lehetőségeit is.
  - ▶ Bevált az előzetes figyelmeztetés a képernyőn: "Be van kapcsolva a CD-lejátszó? Benne van a CD?"
  - ▶ Segítségül szolgálhat a berendezés feliratokkal való ellátása (pl. a funkcióbillentyűké; ez azonban csak állandó billentyűzetnél lehetséges, a Silver-Platternél igen, a Bowker-szoftvernél nem).
  - ▶ A CD-előállítók is kivitelezhetnének egy sor módosítást, ami részben nem kerülne semmibe; erre mutat rá Lierz a Bowker-szoftverrel kapcsolat-

ban [6]. Így például el lehetne hagyni a szükségtelen információkat (tulajdonképpen kit érdekel a papírkiadás tételszáma), vagy a használót nagyon gyorsan kellene eljuttatni a beviteli szintre (a SilverPlatternél ez azonnal megtörténik, a Bowkernél csak több lépésben).

A beszerzés és a költségek

A KEK-ben működtetett CD-ROM-oknak csak a használati jogát vették meg, tényleges beszerzésük tehát nem történt meg, így nem vehetők leltárba. Vannak azonban olyan CD-ROM-előállítók, akik a lemezeket eladják, mások visszakerik a régít az aktualizált anyagot tartalmazó lemez megküldése után, az előfizetés lejártával azonban az utolsó lemezt a megrendelőnél hagyják. Mindaddig viszonylag eredménytelenek voltak azok az erőfeszítések, amelyek más feltételeket kívántak a szerződésekbe. Ennek megfelelően a könyvtárak kevésbé hajlandók olyan szerződésekbe belemenni, amelyek esetében az ún. szerződési szabadság csak papíron létezik. A mai szerződésektől eltérően is ki lehet elégíteni az előállítók azon jogos igényét, hogy a lemezeket ne lehessen harmadik félnek továbbadni, vagy elosztatni a félelmüket attól, hogy egy rövid lejáratú előfizetéssel viszonylag olcsón több év adatanyagát meg lehessen szerezni. Ezt annál is inkább újra meg újra elő kell hozni, mivel a könyvtárak a tényleges teljesítményt, vagyis az adatgyűjtést egyébként is többnyire a bibliográfiák papírkiadásainak beszerzésével már megfizették. Ha a CD-ROM megléte esetén a közvetett keresések száma némileg csökken is, a CD-ROM valószínűleg mégsem a külső adatbázisokban lefolytatott keresések konkurenciája. A nagyobb gyorsaság, a keresés kifinomultsága és a keresési profilok különböző adatbázisokba való átvitelének vagy előzetes kerestetésének (annak megállapítására, hogy különösen melyik adatbázisban érdemes keresni) lehetősége miatt a szakképzett személyzet általában a távoli adatbázisokban való keresést részesíti előnyben. A CD-ROM elsősorban a papírkiadások számára jelent versenytársat, függetlenül attól, hogy a könyvtárak továbbra is rendelkezésre bocsátják-e ezeket vagy sem. Az a használó, aki egyszer már lebonolyított egy CD-ROM keresést, aligha fog visszatérni a papírkiadáshoz. Kívánatos volna az a fejlődés, hogy pénzügyileg közömbös legyen a döntés a papírkiadás vagy a CD-ROM megvásárlását illetően. (Egyébként egy CD-ROM-másolat előállítása kb. 5 dollárral olcsóbb, mint egy papírpéldányé.)

Hamarosan elesik – mint ellenérv – a használat egy munkaállomásra való korlátozódása, mert már dolgoznak a hálózatba foglaláson. Döntő jelentőségű, hogy az előállítók felismerik-e: a több munkaállomás csatlakoztatási lehetőségének úgy kell kiküszöbölnie a CD-ROM hátrányait, hogy ne emelje meg egyben a költségeket. (A PsycLit esetében jelenleg 50%-kal.)

A CD-ROM előnye abban rejlik, hogy a végfelhasználók keresései megnőnek. A CD-ROM PsycLit bevezetése előtti évben a PsycInfo online használatáért kb. 4000 DEM-et fizettek ki (a személyi és a Datex-P költségei nélkül). A CD-ROM-változat évente szűken 7000 DEM-be kerül. Ha az 1988-ban a PsycLitben lefolytatott keresésekért a közvetett keresések átlagos árát kellett volna kifizetnünk, ez kb. 23 000 DEM-be került volna nekünk. Tehát el kell döntenünk, mit akar az ember. Aki a CD-ROM-ot a meglévő nyomtatott változatra való hivatkozással utasítja el, az a bruttó árat nézi, nem a nettó hasznot. Kiszámítható, mely ponton vág egybe a közvetett és a CD-ROM keresés költsége. Hiányzik azonban ebből az egyenletből az, hogy a CD-ROM kereséseken belül valójában mennyit is keres a végfelhasználó. A konstanzai tapasztalatok némi útbaigazítással szolgálhatnak ehhez. Két hónapon keresztül minden megkezdett félóraért 5 DEM használati díjat szedtünk. A keresések erős visszaesése volt a közvetkezmény, igaz, csak a hallgatóknál, különösen az elsőéveseknél olyan célokra, mint szemináriumi beszámolók, házi dolgozatok, s egy-egy kiválasztandó téma irodalmának felderítése. A tanulmányok szempontjából azonban éppen itt rejlik a didaktikai haszon. Egyébként a CD-ROM keresés a könyvtárak ingyenes szolgáltatásai közé sorolandó, mert nem olyan különleges szolgáltatás, amelyért költségtérítés lenne kérhető. Térítés szedhető viszont az eredmény papírra nyomtatásáért, hiszen a használó ezt a saját lemezére is letölthetné. E megfontolásból csekély térítést szedünk a kiíratásért (papír és festék), didaktikai célból. A használó így meggondolja, nem tudná-e pontosabban körülhatárolni a kérdését a helyett, hogy 100 tétel kinyomtatásáért fizetne.

A CD-ROM-előállítóknak más okból is felül kell vizsgálniuk a szerződések feltételeit. Lehetséges, hogy konkurenciájuk támad az online adatbázis-szolgáltatók oldaláról, ha a keresőprogramok az ő végfelhasználók igényeihez igazítják. A JURIS adatbázis átalányáron kínálja szolgáltatásait, igaz, hogy változatlan keresőprogrammal. A Konstanz Egyetem jogi kara a könyvtár jogtudományi részlegében megteremtette az online kapcsolatot a JURIS-hoz, amelyet a hallgatók szabadon használhatnak. Ennek költsége 10 000 DEM, ami nem több, mint a drága CD-ROM-ok ára. A használat kiértékelése még várat magára. A várakozást meghaladják viszont az átviteli költségek: valószínűleg újabb 11 000 DEM-et kell ezért évente fizetni. Ámde: alternatíva a CD-ROM-mal szemben! Nem megy olyan gyorsan egy elvesztett piacot visszaszerezni! Másfelől a könyvtáraknak is váltaniuk kell: pozitív fogadtatása következtében nem vehető figyelembe pusztán a CD-ROM-nak az archíváló funkciója, hanem méltányolni kell a tényleges hasznát is.

Jegyzetek, irodalom

[1] GRIEBEL, R.: Probleme bei der Erwerbung maschinenlesbarer Datenträger unter besonderer Berücksichtigung von CD-ROM. = Bibliotheksdienst, 23. sz. 1989. p. 795–806.
 [2] 1989, kiadatlan.
 [3] Az Universitätsbibliothek und Technische Informationsbibliothek számos CD-ROM termékét túlnyomórészt belső célokra hasznosítja.
 [4] FEIJEN, J.: Dutch reference databases (NRB). = The impact of CD-ROM on library operations and universal availability of information. 11th International Essen Symposium, 26 September – 29 September 1988. Festschrift in honour of Dr. Maurice B. Line. Hrsg. von Ahmed H. Helal und Joachim W. Weiss. Essen, 1989. p. 199–212. (Veröffentlichungen der Universitätsbibliothek Essen 11.)

[5] GLÖCKNER-RIST, A.– LEHMLER, W.– WETTLER, M.: Akzeptanz und Suchstrategien bei der Endnutzersuche in CD-ROM-Literaturdatenbanken. = CD-ROM. Technische Grundlagen und Anwendungen in Katalogisierung, Erwerbung und Benutzung. Hrsg. von Wilfried Lehmler und Heiner Schnell. Berlin, 1988. p. 125–150. (DBI-Materialien 79.)
 GLÖCKNER-RIST, A.– LEHMLER, W.– WETTLER, M.: Endnutzerrecherchen in bibliographischen CD-ROM-Datenbanken. = Nachrichten für Dokumentation, 40. sz. 1989. p. 151–159.
 [6] LIERZ, W.: CD-ROM-Recherche versus Online-Recherche in allgemeinbibliographischen Datenbanken. Alternative oder Ergänzung? – A 79. Deutscher Bibliothekartag (Bonn, 1989) kiadatlan előadása.

Fordította: Papp István

Japán információs iroda Washingtonban

A Japán Tudományos és Műszaki Információs Központ (*Japan Information Center of Science and Technology = JICST*) megnyitotta irodáját Washingtonban azzal a céllal, hogy tájékoztatást nyújtson a tokiói központ szolgáltatásairól, s adatokat szolgáltatson a JOIS online információs rendszerből. Az adatbázis 1975-től japánul, s 1985-től angolul is rendelkezésre áll.

A japán verzió 1988 áprilisában mintegy 5,6 millió tételt tartalmazott. A természettudományi és műszaki adatbázis több mint 6000 japán folyóirat és egyéb dokumentum anyagát tartalmazza. Az angol verzióban 600 000 tétel található; 30 százalékukhoz kivonat is csatlakozik.

A JICST 180 témában kínál szelektív információterjesztést; vállal továbbá irodalomkutatást, fénymásolást és szakfordítást.

A Kongresszusi Könyvtárban (USA) egyébként 2000 japán nyelvű és 500 angol nyelvű, természettudományos és műszaki, Japánban kiadott folyóirat van.

/Library of Congress Information Bulletin, 48. köt. 20. sz. 1989. p. 181./

(Papp István)

Kémekek a könyvtárakban?

Az FBI korlátozta ugyan azt a tevékenységet, amely a szovjet és a keleti blokkhoz tartozó állampolgárok könyvtárhasználatának ellenőrzésére irányult, de továbbra is kéri a könyvtárakat, tájékoztassák a testületet, ha ellenséges vagy kémkedési tevékenységre gyanakodnának használóik részéről. Az ALA és az ARL azonban tiltakozik ez ellen az intézkedés ellen, mert a személyi jogok megsértését látja benne, s attól fél, hogy elriasztja a könyvtárhasználatától azokat az idegenes kiejtésű vagy nevű tehetséges személyeket is, akiknek a kutatómunkájára pedig az Egyesült Államoknak nagy szüksége volna.

/Information Hotline, 21. köt. 1. sz. 1989. p. 1./

(Papp István)